

DE CE IUBIM ORIGINALUL

Viorel ZAICU

În 2006, domnul Gabriel Liiceanu își expunea, în oficiosul de grup al „intelectualilor grei” („Cotidianul”), părerea despre editura pe care o conduce, spunând că aceasta iese în evidență prin calitatea textului și a tipăriturii. Într-adevăr, copertile cărților apărute la acea editură sunt mai atrăgătoare decât cele ale multor alte edituri din România. Ce este înăuntru însă nu poate oferi motive de mulțumire niciunui om care citește mai mult de trei, patru cărți într-un an. Asupra calității textelor se pot pronunța doar specialiștii, pentru fiecare categorie în parte. În fond, aici am intra deja într-o serie nesfârșită de probleme, mai ales dacă ne-am referi la literatură. Dar între scris și tipărire se desfășoară mai multe activități, și la unele dintre acestea vreau să mă refer aici. Mă voi opri doar la două dintre ele: traducerea și redactarea. Prima apare, desigur, doar în cazul textelor scrise în limbi străine. Cea de-a doua constituie cea mai importantă activitate editorială, presupune o mare răspundere și cere o muncă pe măsură. Personal, mă îndoiesc că există în *toată* România atâția redactori câți se găsesc la o editură fruntașă (într-un clasament alcătuit după criteriul numărului de volume publicate). Problema este însă generalizată. Editurile, mari și mici, nu pot face față numărului de publicații la care se angajează și, de foarte multe ori, nu ar putea face față nici dacă și-ar restrânge serios pretențiile numerice în privința aparițiilor editoriale.

Ricoeur spune că traducerea este o stare de fapt, spre deosebire de traducibilitate, care este o stare de drept. Dacă acceptăm acest lucru, atunci responsabilitatea traducătorului pentru starea de fapt creată este nediscutabilă. Probabil că nu este singurul responsabil, dar aceasta ar trebui să ne intereseze mai puțin – starea de fapt este cea care contează. Nu vreau să fac aici o filosofie a traducerii, o hermeneutică a fidelității și a trădării în text și context. Sunt totuși câteva observații care ar trebui luate în seamă. Prima se referă la limbă (cea română, în cazul nostru). Traducătorul trebuie să stăpânească foarte bine limba în care *aduce* textul. Or, o persoană care uită să defragmenteze¹ paragrafe cu topică dubioasă chiar și pentru limba de origine, face acorduri greșite, stâlcește declinările și, pe deasupra, face toate aceste lucruri sistematic,

¹ Îmi pare rău că trebuie să folosesc acest „barbarism” împrumutat din limbajul tehnologiei informatice, dar mi se pare foarte potrivit pentru exprimarea exactă a acțiunii pe care o desemnează. Defragmentarea este o operațiune de reordonare a informațiilor scrise pe un disc magnetic, astfel încât acestea să devină mai ușor de „citit”.

cred că nu stăpânește limba. Nu știu dacă anacolutul ar trebui pus exclusiv în seama traducătorului sau poate fi transferat pe seama lipsei de atenție a redactorului. Probabil că o parte din vină o poartă și acesta din urmă. Indiferent care ar fi cazul, cred că nu este permis ca anacolutul să ajungă la cititor, nici chiar dacă respectiva anomalie sintactică a fost prezentă în textul de la care s-a pornit.

A doua observație se referă la competența în domeniu. Nu cred că un „literat” poate traduce cu succes un text filosofic sau o carte de IT, și nici că un economist (care știe foarte bine engleza) poate traduce o lucrare de fizică. Dincolo de scăpările care distrug termeni tehnici cu o semnificație foarte importantă – până la urmă, acești termeni sunt întotdeauna *de găsit* –, lipsa de exercițiu în domeniul respectiv, necunoașterea paradigmatelor, a specificității autorului sau, uneori, chiar a contextului în care a apărut lucrarea, conduc spre o traducere slabă, proastă sau chiar inutilizabilă (în cazul celor strict specializate). În România astfel de traduceri abundă.

Pot accepta că există excepții, dar asta nu schimbă datele generale ale problemei. Ajung, astfel, la cea de-a treia observație: numărul traducătorilor capabili este mult mai mic decât cel al lucrărilor traduse în românește. Nu mă refer la cei care dețin un atestat¹, ci la cei care pot evita situația în care un cititor avizat are motive cât se poate de întemeiate să fie nemulțumit de calitatea traducerii. Creșterea explozivă a volumului de lucru a făcut ca în toate domeniile să pătrundă persoane mai puțin pregătite sau chiar incompetente. Mai mult, pentru că economia de piață acordă prioritate chestiunilor practice, traducerea „speciale” (de film sau de contracte economice, spre exemplu) au devenit mult mai bine plătite decât traducerea de carte. Asta nu înseamnă și că sunt bune. Cred că nu sunt nici măcar *mai* bune. Traducerea reputatelor rapoarte de țară emise de UE, ridicolă pe alocuri și contradictorie față de textul original în suspect de multe cazuri, ne îndeamnă să nu fim foarte optimiști când ne gândim la varianta în română a *acquis*-ului comunitar, voluminos, ce e drept, dar tradus într-un timp care constituie un record negativ absolut și la un nivel calitativ de la care e greu de crezut că respectivii traducători ar putea involua. Vorbind însă strict despre *carte*, observația că numărul traducerilor depășește cu mult numărul traducătorilor care merită acest nume rămâne valabilă, iar situația pare greu de schimbat.

Cea de-a patra observație – și ultima dintre cele care mi se par mai importante – este aceea că traducătorii profesioniști sunt pe cale de dispariție, dacă nu chiar au dispărut. Presupunând totuși că mai există, sunt extraordinar de puțini cei care au ca unică activitate profesională traducerea. Majoritatea traducătorilor unei edituri sunt colaboratori. Mulți fac aceste traduceri pentru „un ban în plus”, pentru a-și încerca

¹ Am atestat de traducător de literatură, din engleză în română. Peste toate neajunsurile legate de modalitatea de testare (neafectată de apariția calculatorului) și de competența celor care corectează testele, mi se pare grăitor în privința seriozității acestui test și a celor care l-au conceput și îl administrează faptul că textul de „literatură engleză”, pe lângă faptul că era complet stupid, nici nu era un original, ci o *traducere* în engleză dintr-un autor japonez.

puterile sau pur și simplu pentru a-și vedea numele trecut în cât mai multe cărți. (De altfel, cred că există o categorie de traduceri de care cititorul ar trebui să se ferească, dacă este cu puțință: cele făcute de somități – profesori universitari, politicieni sau oameni „importanți” în general. De obicei astfel de persoane nu au timp fizic pentru a depune efortul necesar unei traduceri decente și, prin urmare, chiar dacă traducerea este făcută de ei – sau poate „mai ales dacă...” –, rezultatele satisfăcătoare sunt rare.) Or, munca de traducere fiind una foarte grea, chiar și atunci când textul original este foarte slab (sau mai ales atunci), e nevoie și de pasiune pentru a duce o întreprindere de gen la capăt în condiții onorabile. Dar activitatea făcută cu pasiune dar remunerată nesemnificativ se numește *hobby*. Rezultă de aici că traducătorului îi trebuie o activitate „de bază”. Nu mai am nici un comentariu de făcut la această observație.

O să mă refer, pe scurt, și la situația redactorilor – mai exact, a celor care se ocupă de traduceri, chiar dacă nici situația celorlalți nu este foarte diferită. Cred că cele patru observații făcute în cazul traducătorilor sunt valabile și pentru ei, schimbând ceea ce este de schimbat. Activitatea lor este totuși mai complexă decât cea a traducătorilor, cel puțin în anumite privințe. Ar fi ușor să spun că e o muncă de CTC-ist și să închei subiectul. Redactorul care depune o astfel de muncă este însă un redactor slab sau foarte slab. Un redactor nu trebuie să măsoare și să verifice dacă „piesa” executată se înscrie în limitele de toleranță admise pentru dimensiuni, culoare sau consistență. Dacă traducătorii *aduc* textul într-o limbă, redactorii îl *primesc*. Această primire nu se face mecanic, și cu atât mai puțin *informatizat*. Ea presupune cunoștințe despre cultura oaspetelui, abilități diplomatice necesare depășirii crizelor mai mult sau mai puțin mărunte, exercițiul necesar pentru a descoperi dintr-o aruncătură de ochi ce îi trebuie oaspetelui pentru a se instala mai confortabil și, nu în ultimul rând, capacitatea de a lua decizii – uneori chiar și decizii care pot părea lipsite de respect pentru oaspete, după cum se pot dovedi, mai apoi, foarte inspirate pentru necesitățile reale ale *șederii* acestuia. Chiar dacă toate acestea nu trebuie să-i fie străine nici *aducătorului*, celui care primește îi sunt absolut necesare, căci el este, în fapt, *primul* primitor. (Traducătorul i-a croit drum oaspetelui și nu mai are energia necesară primirii sale.) Urmează popasul în mintea cititorului. Aici deja avem de-a face cu o primire de alt tip, în care posibilitatea modelării nu mai este prezentă. Dacă oaspeții sunt stângaci, prost îmbrăcați sau neciopliți (cei nepoftiți sunt excluși, dat fiind că este atât de ușor să li se închidă poarta), gazda nu poate decât să pretindă că nu le observă defectele sau să manifeste toleranță față de apucăturile nu tocmai potrivite – nu-i mai poate îmbuna, cu niciun chip.

Peter Sloterdijk îl citează, la începutul *Regulilor pentru parcul uman*¹, pe poetul Jean Paul: „cărțile sunt scrisori mai voluminoase adresate prietenilor”. Ei bine, prietenii pot primi și vești proaste atunci când cei care mediază transmiterea acestora se dovedesc nepăsători sau nu sunt chemați să facă asta. Mai sunt câțiva redactori („de modă veche”, îmi pare) care impun respect prin acribia cu care tratează textele care le cad în mână.

¹ Peter Sloterdijk, *Reguli pentru parcul uman*, Humanitas, 2003.

Munca lor nu este o rutină. Ei tratează mici universuri (de vești bune!) de care nu se plictisesc niciodată. Și totuși, judecând după volumele existente pe piață, aceștia formează astăzi o foarte restrânsă minoritate. Cum s-a ajuns aici? Poate nu au alcătuit niciodată o majoritate largă în România, dar cărțile traduse azi îmi par mult mai neprietenoase decât cele ale copilăriei. Dacă mă gândesc la cele citite în limbi străine, îmi par și mai puțin prietenoase – o serie de vești proaste sau o liotă de personaje grobiene cărora nici toleranța desăvârșită nu le-ar putea ține piept.

Care sunt motivele administrative reale pentru care o editură nu poate plăti un traducător și un redactor pentru a „produce” o traducere *impecabilă* (acesta era termenul pe care domnul Liiceanu îl folosea – ilicit – referindu-se la aparițiile editoriale pe care încerca să și le promoveze) nu mă interesează foarte mult. Cred că argumentul care apare cel mai des atunci când sunt puse în discuție aceste subiecte este starea materială precară a societății în ansamblu, care împiedică vânzarea multor exemplare, ceea ce crește costurile ș.a.m.d. Acesta este un argument fals, de genul celui cu care editorii de presă scuză conținutul preponderent mizerabil al gazetelor, invocând „cererea publicului”. Problemele de distribuție și alte „mici neajunsuri” cu specific românesc, chiar dacă există (și, în bună măsură, sunt expresia iresponsabilității autorității politice – există orașe de peste 10.000 de locuitori *fără librării* și multe cărți esențiale din diverse domenii lipsesc chiar și din bibliotecile universitare), nu reprezintă o scuză. De ce? Pentru că nu văd niciun motiv pentru care nu se pot tipări cărți în condiții mai puțin „impecabile” din punct de vedere al ambalajului pentru a spori calitatea conținutului (dar nu pentru a scoate cărți ieftine care nu au nicio valoare), după cum nu văd nici de ce anumite edituri și librării investesc în marketingul necesar promovării (gonflării) unor cărți lipsite de orice valoare – pe care piața „le cere” tocmai ca urmare a acțiunilor de marketing! –, neglijând investițiile în capital uman real. Este un joc penibil într-o arenă a descreierării, tolerat – sau, mai bine spus, neglijat din iresponsabilitate și incompetență – de cei care ar trebui să-l combată: autoritățile politic-administrative și cele academice.

Sloganul capitalist „cererea creează oferta” este – să mă ierte propagandiștii de conjunctură – o mostră perfectă de barbarism *economicist*. Cererea rămâne cerere și atunci când nu are nimic din ceea ce ar putea stimula o ofertă. Cărțile valoroase vor dăinui și vor fi retipărite de-a lungul întregii istorii a umanității. *În timp*, tirajul lor va fi mult mai mare decât cel concentrat în particula imediatului. Este drept, un tiraj întins pe parcursul unui mileniu nu face nici cât un ac de păr pentru un editor care trăiește cel mult o sută de ani și are șansa de a se îmbogăți doar în câțiva dintre aceștia. Poate tocmai de aceea se traduc pe bandă rulantă romane care vor reprezenta minuscule puncte de suspensie în istoria literaturii și în unele domenii care nici măcar nu vor avea istorie (e.g. comunicarea și relațiile publice) apar lucrări penibile, care stârnesc doar interesul minților livide. Or, pentru că astfel de minți sunt orientate exclusiv spre chestii goale (și, pentru ele, tocmai de aceea răsunătoare) dar strălucitoare, nu înseamnă că și *ceilalți* trebuie să primească așa ceva. Cred că mai sunt suficient de mulți oameni care s-ar

bucura mai mult de oaspeți mai prost îmbrăcați care au ceva de spus decât de unii îmbrăcați ireproșabil dar incapabili de a oferi și altceva decât un zâmbet tâmp. Și apoi, ce lume ar fi aceea în care cei care creează binele și frumosul la care majoritățile nu recurg decât în momente de criză sunt puși (în cel mai bun caz) în rând cu farsori ordinari gata oricând să-și fabrice munți de aur doar pentru că au descoperit nemaipomenita rețetă a vânzării de flogiston și ocazia „de neiertat” a unei mase de proști dispuși să cumpere? Probabil că un răspuns corect la această întrebare incomodă este acela că ar fi o lume similară celei încropite din parcele cumpărate pe lună – una a pustiului monoton.

Ajung acum la cartea care m-a făcut să scriu acest articol. Nu demult am cumpărat o carte apărută la editura Humanitas¹, una dintre cele „impecabile”, după spusele directorului editurii. Nu vreau să se înțeleagă că atac editura sau pe vreunul dintre cei care au lucrat la această carte. Repet, această carte nu a făcut decât să-mi prilejuiască scrierea articolului. În locul ei putea fi o alta, de la o editură la fel de importantă și tradusă de alte persoane, la fel de bine cotate. Am întâlnit cărți cu un conținut mult mai sărăcit de traducător și de redactor, unele chiar ilizibile. Fiecare dintre ele a contribuit la cristalizarea opiniilor de față. Cartea cu pricina are o hârtie de calitate foarte bună, coperta este reușită, iar broșarea, chiar dacă nu este perfectă, îți conferă o anumită liniște atunci când întorci paginile. Are, așadar, un ambalaj foarte bun. Titlul mi se pare neinspirat, pentru că are o altă semnificație decât originalul. *Mind* are cel puțin două alternative în română mult mai bune decât „spirit”, care, în plus, poate deruta cititorul român familiarizat îndeobște cu „spiritul american” ca „mod de a trăi, de a gândi”. Or, sensul original în acest caz este „intelect” („minte”, dacă vrem un termen mai popular, care, la plural, sugerează exact conceptul pe care îl viza autorul: „mințile americane”). Cred că singurul caz în care *mind* se traduce astfel este *state of mind* – „stare de spirit” –, dar nu este valabil aici, chiar dacă sintagma respectivă apare de câteva ori în cuprinsul cărții. În plus, nu este vorba de o „criză”, în sensul pe care îl percepem noi cel mai frecvent, acela de „perioadă dificilă”, ci de o „îngustare”, „strâmtorare”, „îngrădire” sau chiar – dacă dorim un cititor siderat – „orbire”. Sigur, „strâmtorarea” poate fi o criză, dar este în primul rând situația nedorită a *îngustării perspectivei*, la care se referă autorul și care reiese și din subtitlul lucrării. De altfel, am fost foarte surprins de acest titlu – și nu cred că sunt singurul –, dându-mi seama că e celebra *The Closing...* abia după ce am citit schița biografică de pe dosul paginii de gardă. Subtitlul este și el tarat de traducerea lui *failed* cu „trădare”, ceea ce reprezintă o exagerare, pentru că din nou se face apel la un sens secundar minor al termenului românesc, la care cititorul are acces abia după ce parcurge întregul text. Nu este vorba de „trădare”, cu sens de înșelăciune, ci de „abandon” sau, mai aproape de spiritul textului, „picare a testului”, „ratare”. Conținutul s-a dovedit astfel dintru început

¹ Allan Bloom, *Criza spiritului american*, Humanitas, București, 2006; traducere de Mona Antohi; redactor: Dragoș Dodu; corector: Elena Stuparu.

faultativ. Mirarea mea nu a încetat să crească odată cu numărul paginilor. Scăpările abundă, erorile mai puțin pardonabile se succed frecvent, iar cele pur și simplu inadmisibile nu sunt nici pe departe absente. O listă a acestora ar depăși, probabil, dimensiunile *Introducerii*. Sigur, se poate spune că mă leg de chițibușuri. Recunosc, mi se întâmplă foarte des să zăbovesc asupra unui text mai mult decât trebuie, pentru a îndrepta mental anumite formulări. Dar nu cred că toți fac asta. Unii sunt mulțumiți pentru că „se înțelege” (deși în multe cazuri se înțelege cu totul altceva), alții nu bagă de seamă. Aș fi curios să aflu de la cei din prima categorie ce înțeleg din următorul exemplu, ales la întâmplare din textul românesc.

„Astfel, deschiderea a alungat zeitățile locale, lăsând doar o țară mută, lipsită de sens. Nu există o experiență imediată, senzorială a sensului națiunii sau a proiectului său...”¹ „Thus, openness has driven out the local deities, leaving only the speechless, meaningless country. There is no immediate, sensual experience of the nation's meaning or its project...” spune originalul², unde „meaning” are sensul de „intenție”, „scop”. „Sensul națiunii” induce în eroare, lesne de înțeles de ce, iar „o țară lipsită de sens” spune, totuși, altceva decât „o țară lipsită de orientare” (sau „o țară lipsită de scop”). Asta fără să mai luăm în calcul traducerea lui „speechless” cu „mută”. Dacă luate ca atare aceste fraze par inteligibile și redate satisfăcător, ele îi apar ca fiind *lipsite de sens* unui cititor atent odată ce sunt puse în context – unul în care se vorbește de schimbare de orientare populară, „lăsarea maselor fără repere” (și fără conștiința importanței istorice naționale).

Este drept, autorul nu avea o scriitură foarte comodă pentru cititor și nici termenii în care a înțeles să-și expună (obsesiv) motivul nu au fost aleși prea fericit. Asta nu scuză însă lipsa de sens a unor paragrafe din traducere. Cartea este foarte importantă pentru aproape toate științele sociale. Va fi recomandată studenților (după ce, inițial, a fost dedicată studenților de către autor) și, fără îndoială, mulți dintre aceștia o vor citi. Este cazul multor cărți din domeniu, și bănuiesc că nici în alte domenii situația nu este radical diferită. Este o carte ce face parte dintr-o categorie relativ slab reprezentată în mediul american contemporan: o carte *de idei*. Cărțile de acest gen apărute în Europa sunt mult mai puțin populare decât cele apărute în America. Poate din cauza faptului că sunt mult mai multe, sau poate doar pentru că marketingul are principii (și chiar valori) diferite pe cele două continente. Purtarea textului pe drumul unei traduceri neadecvate și primirea sa de către redactori nepricepuți sau neatenți face ca ideile să se piardă, iar textul să ajungă atât de șifonat la destinație încât legăturile sale cu originalul să fie greu sesizabile. Pe unii, astfel de situații îi fac să pornească în căutarea originalului. Cu timpul, mulți devin oaspeți ai textelor și, oricât le-ar fi de greu, refuză să se mai întoarcă la poziția de gazde, știind că nu au ce primi. Da, este o mișcare similară cu a migrației creierelor (în care se caută originalul unei stări de fapt după care societatea românească

¹ *Ibidem*, p. 60.

² *The Closing of the American Mind*, Simon & Schuster, 1987.

pare să facă toate copiile greșite cu puțință), cu deosebirea că părăsirea unui spațiu editorial este mai puțin traumatizantă decât cea a unui spațiu vital. În ambele cazuri se naște o dragoste pentru original din cenușa dizgrațioasă a dragostei pentru ceea ce nu conținește să înșele, dovedindu-și ingratitudea. Suntem stimulați să *vizităm* și, uneori, chiar să *rămânem*.

În acest caz, mai avem dreptul să ne mirăm *mâine* dacă vom fi puși în situația de a combate un concetățean rămas acasă pentru a primi oaspeți insalubri, convins că a depistat, din aspectul pe care-l au la sosire, întregul context al regiunii de proveniență? La limită, nu putem să nu ne gândim: ce scrisoare i-am putea trimite unui astfel de „prieten”? Cred că nu mai rămâne de făcut decât următoarea observație: așa traduceri, așa idei; așa cărți, așa dezbateri. Astfel se perpetuează oferta *cu gust* de înalt și tonuri de zarvă care răspunde modestei cereri de liniște și adânc.

Notă: Încercând să găsesc respectivul articol din „Cotidianul”, am intrat pe site-ul ziarului și am dat căutare în arhivă pe anul 2006, cu următoarele cuvinte cheie „Liiceanu, Humanitas”. Prima oară, articolele găsite erau sortate după cuvântul cheie „Romaero”. A doua oară, după „agentia de plati si interventie pentru agricultura” (chiar așa, fără diacritice). A treia oară am obținut ceea ce voiam, dar m-am văzut silit să renunț când, încercând să trec la a doua pagină de articole arhivate, am primit un șir de obiecte sortate după cuvintele cheie „job, eu”. Cred totuși că articolul se găsește în arhiva ziarului și un căutător mai norocos ar putea să dea de el.